॥अथरामरक्ष्णकाव्यमारंभः॥

ः॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥श्रीमन्मंगलमूर्त्तिमार्तशमनंनत्वाविदित्वाततःशंबुब्रह्मसमनोर
थंसुगणनाज्ञानाधिराजात्मजः॥यत्प्रथाध्ययनैर्विनेयनिवहोप्याचार्यमार्गात्सोयंसूर्यकविर्विलोम
रचनाकाव्यंकरोम्यद्भुतं॥१॥छंदःपूरणमुक्रमक्रमविधौसाकांक्षतातत्यदेषारंभोच्चरितक्रमोप्युप
चयोप्येतत्त्रयंदुर्गमं॥एवसत्यपिमन्मतिःकियदपिप्रागप्यमार्जवतेतत्सर्वगुणिनःक्षमंतुयद्
होयूयंश्रमज्ञाःस्वयं॥२॥कदाचिदपिसंतरेत्कनिपरोनरोनीरधिंत्कथंचिदपिधावनिप्रखरधा
मरोधाराध्वनि॥ऋतेप्यनिविन्नारदाःप्रचुरनारदानुग्रहंविलोमकविताकृतौसुकविधीरध
राभवेत्॥३॥भागीरथीरामकथा॥तिरम्याकालिदिकाकृत्स्नकथामनोज्ञा॥सरस्वतीसूर्यकवि
स्तृतीयास्नातुप्रयागेत्रपतिःकविनां॥४॥समानशिक्षार्थतयाद्विधाद्याभिन्नाक्षरार्थचभवेद्वि
तीया॥समाक्षराधिविधिमाक्षराधाद्वेधाभवत्पुस्तकवित्वसीमा॥५॥अथकवित्वपरिभाषापिंग

लादौकथिताअध्याहारोपन्नदोर्वाविधेयःपदार्थतेवाविसर्गोविसर्गःकुत्रापूर्णालक्षणात्॥अथ
ययोःकथाप्रसंगस्तावित्थंदेवनात्वेनप्रणमति॥॥नभूसुतामुक्तिमुदारहासंवंदेयतोभव्यभवं
देयतोभव्यभवंदयाश्रीः॥श्रीयादवंभव्यभतोयदेवंसहारदामुक्तिमुतासुभूतं॥९॥टीका॥॥नभू
सुतामुक्तिंवंदे॥भूसुतायाःसीतायारावणसकाशान्मुक्तिर्यस्मात्तंभूसुतामुक्तिरामंवंदेनमस्करोमि
॥किंभूतंउदारहासउदारोगंभीरोहोंसोयस्यतंउद्वेगनिमिषन्नर्थेषुप्राप्तेष्वप्यनुद्विग्नमानसइस
र्थःपुनर्किंभव्यभवंभव्यःपवित्रःभवःअवतारोयस्यतंयतोदयाश्रीर्भवेत्यध्याहारःदयाभूत
दयाश्रीशोभातयोर्निदानमित्यर्थःअथकृष्णपक्षेश्रीयादवंवंदेकिंभूतं॥भव्यभतोयदेवंभव्या
उन्नमाभादीप्तिर्यस्यसःसूर्यःतोयत्रावोनचद्रजलात्मकत्वाकृतयोद्योतनादेवःसूर्यस्तंचंद्रमसो
रपिग्रकाशकमित्यर्थःनदुष्कंयशादित्यगततेजइतिकिंभूतंसंहारदामुक्तिंसंहारददातीतिसं

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

हारंददातीतिसंहारदापूतनातस्यामुक्तिर्मोक्षोयस्मात्तथाउतप्रकृतअसुभृतंसर्वत्रप्राणरूपे
णावस्थितमेत्यर्थः अथवाप्राणवेतन्यस्वरूपं।तदुक्तं।अहमात्मागुडाकेशाःसर्वभूताशयस्थित
इति।।पूतनायैमुक्तिंददातु।अंतर्यामित्वेनस्वयमेवप्रेरकोभूदितिभाव।।१।।चिरंविरंचिनाचिरंवि
रंचिःसाकारतासत्यसतारकासा।।साकारतासत्यसतारकासाचिरंविरंचिनाचिरंविरंचिः।।२।।
ननुदेहवतोपिरामादिःकथमंतर्यामित्वंमित्वमित्वमित्याशंक्यवृत्त्याक्षरेंद्वज्रयाह।विरंचिर्ब्रह्मा
द्विपरार्धावसानंयावत्सर्वभूतापेक्षयाचिरंतिष्ठतीतिप्रथमा।अपरंतुआब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुन
रावर्तिनोर्जुनेतिश्रवणात्ननचिरंचिरं।चिरंतिष्ठतीतस्यासुषःपरिमितत्वात्।।अथसाकारता
सत्यसतारकासातितद्वृत्तेनरामस्यायासाकारतासत्यसतारकातारकेनसहवर्तमानासतारका
सत्यासतीसतारकासत्यसतारकासत्यंअबाधितंविज्ञानमयंतारकंयद्ब्रह्मतद्रूपेत्यर्थः कृष्ण्य

पःसाकारतासत्यंसतारकास्त्रियाकृष्णरूपिणीसाकारतासतीसर्वदावर्तमानेत्यर्थः किंभूताअसता
रकातारकाभिःसहवर्तमानत्वेमतन्नविद्यतेयस्यासाअसतारकात्वेमापियस्यांलीयतेअतोनित्यब
ह्मिर्णीयमित्यर्थः चिरंविरंचिरित्यादिपूर्ववत्।।३।।तामस्मीत्यसतिसत्यसीमतामाययाक्षमसमक्षया
यमा।।माययाक्षमसमक्षयायमातामसीसतिसत्यसीमता।।४।।अथरामकृष्णाभ्यांमायामवष्टभ्य
साकारतास्वीकृतातस्या।।स्वरूपंसमाक्षरधोधृतयाह।असतिसत्यसीमतासीति।।शुक्तिकायांरजत
वत्।।असत्येप्रपंचेसत्यसीमतोसत्यत्वमयंहिनामसीमायेति।।अथास्याःअसत्यत्वंकार्यवन्नाद्दनुभूय
तइत्याह।माययेति।यूयाकृत्वामालक्ष्मीःअयमानविद्यतेयमोनियमोयस्याःसातथाअयोग्येवाकु
त्रस्थानेत्वमितिक्षणंभेगुरायाःजक्ष्माःनियमोनास्तिउत्तरक्षणेवाङ्गादङ्गनाङ्गमरूपेत्यर्थः किंभू
तंयायायाअक्षमसमक्षयानक्षमंअक्षुमंसमक्षंयस्याःसातयातस्याःमायायाःस्वरूपंविचार्यमाणे।

सन्निसमक्षत्वेनप्राप्योतिप्रेक्षणेनैवपश्यतीत्यकृत्वात्परः परमात्माज्ञानस्वरूपःमायात्वज्ञानस्व-
रूपासाकृत्यंब्रह्मसमक्षतायतियतोज्ञानमज्ञानस्यघातकएवमुभयथापिसममितिसमाक्षरायाःभे
दहयंएवंमविद्यायाःस्वरूपनिरूप्येदानींविविद्यास्वरूपंविषमाक्षरत्रयाह्यिन्याह॥३॥कातापघ्नीतार
काद्याविपापात्रेधाविद्यानाक्षकृत्यंनिवास॥सेवानित्यंकृष्णोद्याविधात्रेपापाविद्याकारताघ्नी
पताका॥४॥अथत्रिविधसंसारतापघ्नीकास्तीतिविचार्यमाणेत्रेधाविद्यास्तीतित्रिःप्रकारत्वरा त्रै
धाकृत्युःसामान्यिकमत्त्विहकर्मकांडंविद्यात्यपदेश्यं॥विद्याचाविद्याचयस्तद्वेदोभयत्रअविद्य
यामृत्फर्तीत्वाविद्ययामृतमश्नुतेत्फकृत्वात्किंभूतात्रेधाविद्यातारकाद्यातारकब्रह्मश्रीरामस्य
आद्यश्रेष्ठत्वात्रिरूपणीयेनप्राप्तयस्याःसातथाउपनिषद्विद्यात्मिकेत्यर्थःपुनःविपापाविगत ३
पापंज्ञानंयस्माःआययस्याःपापोपरामकत्वेदृष्टांतमाहनोक्षकृत्यमितिनितरांवासोनिवास

ःशीतलछायाद्युपकृतंगृहंतस्मिन्नुक्षकृत्यंसंतापभयंनास्तितद्वद्वेदार्थपरिशीलनेनत्रिविधतापो-
न्मूलनमित्यर्थः।कृष्णपक्षेकृष्णभक्तिसहकृतेवविद्याअज्ञाननाशकर्त्रीत्यादिविधात्रेअनुष्ठात्रेअर्जु
नायब्रह्मणेवाकृष्णनोद्यानित्यसेवापापाविद्याकारताघ्नीभवतिकृष्णेननोद्याप्रेर्यमाणानित्यंसे
वाजनन्यभक्तिःसापापदुःखंतन्मूलंअविद्याकारःअज्ञानतदघ्नीतदुभयनाशयितदुक्तंयाभक्त्या
त्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन॥ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्त्वेनप्रवेष्टुंचपरंतप॥अथअनन्यभक्तिःकृष्णसाक्षात्कारेनिमित्तमि
तिदृष्टांतमाहकिंभूतासेवापताकापताकाइवपताकायद्यागरुढाछत्रांकितंकृष्णपताकादृष्ट
मात्रेवकृष्णआगतइतिसाक्षात्कारंअनुभक्तिंतद्वदनन्यभक्तिरित्यर्थःअत्रप्रथमंमायापरमात्म
समक्षस्थातुनशक्नोतीतिस्वस्वरूपानुसंधानेनमायांयाअस्तिरस्कारइत्यकृत्वंयदात्मनेमहानो
यासःश्रीरामसेवायांतुविज्ञप्तिःतथातत्कालमेवअज्ञाननिरासइतिसमाक्षरोपेदुवज्रोयाह॥

ः४॥श्रीरामतोमध्यमतोदियेनधीरोनिरुंवरयवतीवराद्वा॥द्वारावतीवरयवरांनिरोधीनयेदितोम
ध्यमतोमराम्री॥५॥वाइत्यथवासपुमान्धीरःयेनजनिरुंश्रीरामतःमध्यंजतोदिश्रीरामतानिर्मि
न्नभूत्रातमध्यंमध्येवभासमानप्रपंचारंजतोदिनाशितंसएवधीरइत्यर्थः॥किंभूताश्रीरामत
ःवरयवतीवरात्वरांनेतुसमर्थंवरयरूपंवहतीजानकीतस्यावरात्भर्तुरित्यर्थःकृष्णपक्षेनि
रोधीपुमान्मध्यंचिद्रूपिसंरूपंमनःजतःप्रपंचात्॥द्वारावतीवरयवरांनयेत्वायुनिरोधीइं
द्रियनिरोधीतायःपुमान्द्वारावत्यांवरयःतत्रासक्तःतवरांनयेत्योगोनवैराग्येणवाचित्तंनि
ग्रह्यश्रीकृष्णएववरांनयेदित्यर्थःतेनकिंभवतीत्याहजतःअस्माद्रुपायात्श्रीर्मोक्षलक्ष्मीः
अमरास्थिराभवंतिजन्यथानिरोधवानपिदैवैरभिभूयेतइत्यर्थःउक्तंचतथानतेमाधवतावका ५
ःकश्चिद्वरयंतिमार्गादित्यादिग्रथकथाप्रसंगः॥अथविश्वामित्रःस्वयंयज्ञरक्षणार्थंरामंयाचितु

दशरथंप्रतिजगादिविषमाक्षररघोद्वितयाह॥५॥कौशिकेत्रितपसिक्षरव्रातीयोदद्याद्धितनयस्व
मातुरांतुमास्वयनतद्विदार्यातीव्ररक्षसिपतत्रिकौशिको॥६॥यःक्षरव्रतीद्धितनयस्वंकौशिके
जदात्क्षरेषुसर्वभूतेषुव्रतं॥अभिप्सितपूरणंयस्यास्तीतिदशरथःद्वयोस्तनययोःसमाहारो
द्धितनयंतदेवस्वंधनंकौशिकेविश्वामित्रेजदातदुक्तवाननुप्राणादपिप्रियतमंपुत्रास्वंधनंवि
श्वामित्रायकेननिर्बंधेनदत्तवानित्याहकिंभूतेकौशिकेत्रितपसित्रिःप्रकारत्रिगुणात्मकंप्रसा
दक्षोभसमर्थतपोयस्यासौत्रितपाःतस्मिन्त्रितपसिकिंविधंद्धितनयस्वंआतुरंपित्रोर्वियोग्गा
इत्यर्थःकृष्णपक्षेश्रीशुकःपरिक्षितंप्रतिवक्ष्यमाणंकृष्णकथोद्देशंवक्ष्यतिभोजास्वयनआसमं
तात्सुष्ठुअयनंगंतिःपरमाश्रितिर्यस्यसतथाविधपरिक्षितंतद्धितश्रीकृष्णःतीव्ररक्षसिपूत
नास्त्रेनयापतत्रिकौशिकोपतत्रीपक्षीबकासुरःकेशीहयरूपोदैत्यःतयोःकुःयाथिविंशारीरं

तस्मिन्नाद्ययोस्तीतिआसमंताद्याकृपायस्यसतथापूतनाबककेशीअरीष्टधेनुकप्रलंबवत्सबकवानरद
त्यर्थःरंकंक्रीडाछलेनेत्यर्थःअथविश्वामित्रेणसमरामंप्रस्थितमाकर्ण्यराक्षसास्ताटकाप्रेषयामा
सुरित्याह॥६॥जबाधरोरुत्रयलंबनासेत्वंयाहियाहिक्षरमागताज्ञा॥ज्ञातागमारक्षहियाहिया
त्वंसेनाबलंयत्रुरोधबालं॥७॥भ्राजंबाधारोरुत्वक्षरंयाहिअधरश्चउरूचअधरोरुजबंअधरो
रुयस्याःसाजंबाधरोरूःतस्याःसंबोधनंतथाकिंभूते।त्रयंलंबनासेत्रयेलोकत्रयेजंबानासायस्या
ःसातथाविधेत्वक्षरंनायोग्यंमानुषदेहंरामंप्रतियाहियदि आदरेवीप्सेतिहिरुक्तिःकिंभूताआगता
ज्ञाआगतामाज्ञाआज्ञारावणाज्ञाययासानघोकृष्णपक्षेश्रीकृष्णंगोकुलस्थितमाकर्ण्यकंसःपूतना
माज्ञापयतित्वंतत्रयाहिबलंपुरुषार्थंरक्षतत्रकुत्रेत्याहयत्रसेनाबालंरूरोधशत्रुनस्वामिनानंदे
नसवर्तमानासेनायत्रोदाबालंकृष्णंरुरोधस्थितवतीतत्रेयर्थःकुतएतावंतंविश्वासंकृतवतीत्या

ह्दीतिनिश्चयेनज्ञातागमाज्ञातःआगमोयस्याःसाकोपिबालाद्यातार्थआयास्यतीतिसंभवायतीत्यर्थ
ःअथताटकयासहश्रूर्पनखापिसमागतत्याह॥७॥जंकायनानित्यंगमाधवाश्रावाकंतयानुन्न य
मानुकारा॥राकानुमायन्ननुयातकंसाश्रावाधमागत्यनिनायकंजं॥८॥जकायनातयासाकनि
त्यमंगमाआक्रूतूलंकाभयनंगतिर्यस्याःसाश्रूर्पनखातयासाकंनित्यंगमानित्यंगछतीतिनित्य
गमापर्यटनसक्काआभूदित्यर्थःकिंभूताअनुन्नयमानुकारानन्नुन्नःप्रेरितःअनुन्नःस्वतःप्रवृत्त
ःएवंविधोयोयमःकृतांतस्तद्वनुकारोयस्याःसानिष्ठुपेत्यर्थःकिंभूताधवाश्रावधविषयिणीज्ञाया
स्याःसातयारामंभर्त्तारमपेक्ष्यमाणाकृष्ण०श्रावाधमाआगत्यकालंनिनायश्रावप्रियाःश्रावाःक्र
व्यादाःनेभमबालधातिनीपूतनाआगत्यगोकुलंप्राप्यकालंस्वग्रासंकृष्णंनिनायग्रासवतीन
नुराक्षसेःगोकुलांतर्गतात्रत्यैःपूर्वकिमनिषेधितेत्याहयत्यत्नःराकानुमाराकापूर्णिमात

यामनु॥मीयतेसातयाप्रथमंराकावदतिसुंदररूपंधतवतीतद्दाक्षिण्येनकेनापिरक्षातरागमनेनलक्षि
तातत्रेमनुनिर्धारणंयातकंसायातोंतरितःकंसोयस्याःसाबुन्नापुनःकंसेननदृष्टाकृष्णग्रस्तास
तिविपन्नेत्यर्थःअथविश्वामित्रस्ययागव्यवस्थामनुष्टुभेनाह॥८॥गाधिजाध्वरंवैरायेतेनीतारक्षसाम
ता॥तामसाक्षरंतातीतेयेरावैरध्वजाधिगा॥९॥गाधिजोध्वरंवैरायेतेनीतारक्षसामता॥तामसाक्ष
तातीतेयेरावैरध्वजाधिंविश्वामित्रस्यस्याध्वरोयागस्तन्नवैरंयेषांतेरवरदूषणादयःतेअतीताःरामे
णहताःसंतोदेहादिप्रपंचमतिक्रम्यगताइत्यर्थःकिंभूताःरक्षसांमताःरक्षसारावणेनमंताःतत्संमा
नेनप्रसिद्धाःकृष्णपक्षेःपूतनावधमाकर्ण्यकंसेनज्ञप्तेबकतृणावर्तादयःप्रेषिताइत्यादतामसा
क्षरतातीतेकृष्णेसतियेरावैःप्रेषितादैत्यास्तेअध्वजाधिगाज्ञासमतामसाहंकारेणसमंतादुत्प
याक्षरताप्रपंचात्मकतातोप्यतीतेपरब्रह्मरूपेकृष्णेसतियेदैत्याःकंसनिदेशाद्वैरागतास्तेअ

MEMORIAL

ध्वजाधिगाःगोकुलंमार्गयानेनातोयःआधिःमानसीव्यथातांगताःप्राप्ताःअहोगोकुलंगत्वाप्रपं
चातीतेकृष्णेज्ञस्माभिःकिंकर्तव्यंपूतनावत्मर्तव्यमेवेतिपर्यकुज्चिन्ताज्ञासन्नित्यर्थ॥९॥तावदेव
दृयादेवेयागेयावद्वासना॥नासवादवयागेयावेदेयादवदेवता॥१०॥अथमुनिभिःकेवलरामा
र्पणत्वेनकृतस्यप्रज्ञासामाहदेवेरघुनाथेदयाकृपाप्रीतिस्तावदेसंभवतियावत्यागेज्ञवासनाया
गेक्रियमाणेस्वर्गादिभोगाप्राप्तविघ्नारहित्यंतस्मात्फलरहियेनयोयागःसरामप्रीतयेभवतीत्य
र्थःकृष्णपक्षेकृष्णेपरब्रह्मस्वरूपतामनवधारयंतोदैत्याःपरसमर्षचकुरित्याहयायाद्वदेताकृष्ण
मूर्तिःवेदेगेयाउपनिषद्विभागेगातुंनिरोपितुंयोग्यानतुसाक्षात्कर्तुंअथान्येननिरोपितुंनशा
क्यतइत्याहनासवान्ज्ञसुसंबधीज्ञासवंप्राणात्मकंशरीरंज्ञवेत्कपसर्गःज्ञक्षणद्योतकःत
थाज्ञवलक्षणान्मनुष्यदेहात्मकाज्ञान्नेहनिरूपयितुंशक्यतएवप्रथमतस्यनिरूपणासंभवेनह

ननमस्माभिरसंभावितमेत्यर्थः॥१०॥सभास्वयेभममनेनचापंकीनाशानधरुषाशिलाशैः शैलाशि
षारुधनताशानाकीपंचाननेभग्नभयेस्वधाम्न॥११॥अथस्वयंवरदर्शनार्थंकौशिकेनसहजनकगृहंप्र
तिगतोरामस्तत्रकिंकृतवानित्याह॥अथेत्यादिनाजनेरामेणसभासुशिलाशैःसहचापमुद्यंसभासु
राजसभासुस्थितासुशिलावत्कठोराजानकीविषयिणीआशायेषांतेशितशाःराजानःतैसहचापंभ
ंजनकेवलंचायंभग्नराजानोपिभग्नाःभग्नमनोरथाःकृताइत्यर्थःकीनाशानाकीनाशक्य
भावःकीनाशानायमस्वरूपतातयाजानद्यःअभिनिविष्टोरावणःतस्यरुषाकोपेनप्राचीनवैरानु
बंधनिमित्तेनतथापूर्वधनुरुक्षर्तुरावणःधनुषाअधःपातितःपरंतुनहतइतिरुषाकोपेनैवेत्यर्थः
कृष्णपक्षेगोवर्धनोद्धरणेइंद्रोजाघवंप्राप्तइत्याहपंचाननेनसिंहकृत्तेस्वप्रतापात्मग्नभयेनिरंकं
यागंकारयितुंप्रवृत्तेसतिशैलाशिषारुधनताशानाकीशैलस्यगोवर्धनस्यजाशिषाअभीष्टपूरणेन

रुद्रोरोषंप्रापितःअतएवनताभग्नाआशायाहविर्ग्रहणेछायस्यतथाविधोनाकीस्वर्गाधिपइंद्रोभ्रस्त्यि
र्थः॥१२॥नवेदयामक्षरभामसीतीकानारकाविष्णुजितेविवादेदेवाविनेजिष्णुविकारनाकानासी
मभारक्षमयादवेन॥१३॥अथस्वयंवरार्थंपुरभागतानांराज्ञामज्ञानवर्णयन्नाह॥यामक्षरभासमसीतां
लोकोनवेदअक्षरंअच्युतंभामसौभाग्ययस्याःसाअक्षरभाम्नीसाचासौसीताचतांनजानातीत्यर्थः
यांजविवादेविष्णुजितेकानारकाविष्णुनारामचंद्रेणजितंविष्णुजितंतस्मिन्विष्णुजितेअविवादेस
र्वसंमतेसतिकानारकानारकत्वंप्राप्नोतिनारकासंयोगस्तुचंद्रविनानान्येनसहनभवतिप्रकृते
रामचंद्रेणसहसीतेवनारकात्वंप्राप्नुमर्हति—नान्येनेत्यर्थःकृष्णपक्षेगोकुलोपरिजुध्यस्यंद्रस्य
किंचनेतीत्याहसीमभारक्षमयादेवेनदेवाविकारनाकांतानवत्सीत्यध्याहारःसीसीमभारः
सीमभारःसीमागिरिमर्यादानस्याःभारक्षमंस्वासौयादवःतेननाम्नाभवितेरक्षितेगोकुलेजि

ष्णेरिंद्रस्यशिलावर्षाणादिविकारताकानकापीत्यर्थः॥१२॥तीव्रगारन्वयत्रायेविदेहीमनसोमतः॥न
मसानमहीदेवैर्यात्रायन्वरगोव्रती॥१३॥अथधनुषिभग्नेसतिन्नानक्यरामेव्रतइत्याहतीव्राःगवा
ःकिरणायस्येवविधस्यतीव्रगोःसूर्यस्यअन्वयंत्रायतेनअन्वयत्राःसूर्यवंशाभिमानरक्षकाःदि
लीपादयस्तेषामार्यःश्रेष्ठःसूर्यवंशालंकरूणराजःवेदीहिमनसोमतुः वेदध्यानमनःपूर्वकंहतःन
तुधातुपणानिर्बंधेनेत्यर्थःकृष्णपक्षतु॰ब्रह्मसत्रंप्रतिगतःकृष्णस्तेनमानितइत्याहअत्रयःअय
नरगोव्रतीअत्रब्रह्मसत्रेअयनंप्राप्तःवराःभाग्यशालिन्योगावःतत्परिपालनमेवव्रतंयस्यासोव
रगोव्रतीकृष्णःमहीदेवैःविप्रैःतमस्पःअज्ञानात्तनमानितइत्यध्याहार॥१३॥वेदयापद्मसदनंसा
धारवतनारमा॥मारतातवराधासानदसद्मपयादवे॥१४॥अथज्ञानक्याःपरमार्थिकस्वरूप
वर्णयन्नाहसाधारमाअवतारआधारणविष्णुनासहमाजक्ष्मीअवतारचक्रेसाकायापद्मसे॰

दनंवेदअधिवासस्यलेज्ञातवतीअनेनलक्ष्याःपूर्णावतारःसूचितःअथवायद्वेविष्णोश्चरणकमलंते
देवसदनंविश्रांतिस्थानंजानातीःकृष्णाःअथकाचित्गोपिकानंदंप्रतिराधायाःपैशून्यंवदतिभोस॰
द्मपद्महाधीज्ञानंदसातवराधासेतितच्छब्देनविदितंतेतिसूचितंतथायादवेकृष्णोमारतामदनस्व
रूपताइत्येवंसमाचारोस्तिअनेनकृष्णोस्यतयासंधिर्वर्णितोभवति॥१४॥शैवतोहननेरोधीयोदेवेषु
नृपोत्सवः॥वत्सपोन्नृषुवेदयोधीरोनेनहतोवशे॥१५॥सःशैवतःहननेऽरोधी॰नृपस्यदशरथस्यो
त्सवोयस्मात्सन्नृपोत्सवःसःरामःशैवतःशिवस्यपक्षपातिशैवःपरशुरामस्तस्मात्शैवतःहनने
कोपाविभावेपिऽरोधीनरोधंप्राप्तवान् अकुंठितशक्तिरासीदित्यर्थः विमानस्थितेषुदेवेषुपवृत्त॰
त्सुसत्सुःकृष्णाःअथधेसुस्वरूपंधनुकवधंचाहयःवेदस्तिप्रतिपादितोस्तिन्नृषुवत्सपोभूत्अनेनव॰
त्सपेनधीरोधेनुकःअवशेरसाध्यैस्तज्जवतीयैःसहतोमारितइत्यर्थः॥१५॥नगोपगोसिक्षरमेपि॰

नाकेनायोजनंधर्मधनेनदानं॥नदाननेधर्मधनंजयोनाकेनापिमेरक्षसिगोपगोनः॥९६॥परशुराम
ःरामंप्रतिसक्रोधंवदतिस्मोक्षरनश्वरमेपिनाकेत्वंनागोपगोसियद्यपित्वयाजीर्णधनुर्भग्नंतथापि
ममेदानीनगास्यपर्वतस्यउपसमीपेगछंतीतेनगोपगाःपाषाणाःतन्मृत्योपिमदियधनुषोतिगुरुत्वे
ननिश्चेष्टोभवतीत्यर्थःएतादृशेत्वयिजनकेनवनयत्कन्यादानंकृततदयुक्तमित्याहधर्मधनेनकन्य
लक्षणेनजनकेनयद्दानंसनायःजनोदानयात्रेएवंजनदानपात्रेत्वयित्वयद्दानंकृतंसजनानायःजनीतिरि
त्यर्थः॥कृष्णपक्षेदेत्यवधंदृष्वानंदःकृष्णास्तोतिभीकृष्णात्वंनंदाननेनासिधर्मधनंजन्मांतरीयंध
मैरर्जितंधनंधर्मधनंतेनजनस्माकंजयोसिबमेवासियतःगोपगःनःत्वंकनापिरक्षसिसर्वोपाये
त्वमेवशरणमसित्यर्थः॥९६॥ततानदामप्रमदायनेमेरुचामस्वनसुदराक्षी॥क्षीरादसुंनस्वमचारु
मेनेयदापदामप्रमदानतातः॥९७॥अथरामंराज्याधिकारिणंदृष्वाकैकयीसापत्नभावंदृश्रयितीया

हजमास्वनसुदराक्षीपदायदामततानजमाःस्वनःशब्दोयस्याःसाजमास्वनजपरिपक्वंवचनातथा
विधासुदराक्षीकैकयीपदायराज्यपादायदामबंधकारणंविस्तारयामासस्वपुत्रायराज्यंदेममितिद
शरथायनिबंधंचकारेत्यर्थःअमास्वनेतिपदेननेदंमात्रकृत्यमितिसूचितंअथकिंदाममतानेत्या
हरुचारश्मेनदीप्तारामादयःपदयोग्याभवंतीतिअथतस्याःकिंलोकिकंनासिदित्याहप्रमदतिप्र
कृष्टोमदोगर्वोयस्याःसातथाकृष्णपक्षेतुकदाचिदपिकृष्णोनेदधिभांडेभग्नेदुग्धनाशेचकृतेसति
यन्नोदायाःविश्रामोभूदित्याहप्रमदायनोदाक्षीरात्सकाशात्जसुप्राणमपिस्वकीयंनमेनेय
याक्षीरिममतातथाप्राणेनाभूदित्यर्थःअथकृष्णबंधनार्थंयद्दामभूजापततत्तुचारुकार्यक्षमंनभव
तीतिमेनेजनःदामापूरणहेतोःनतानंम्नापरिम्लानाभूदित्यर्थः॥९७॥तामितोमत्रसुत्रामाशापादे
षाविगानंतां॥तांनगाद्विषदेयाशमात्रासुत्रमतोमिता॥९८॥अथबनरामेप्रस्थितेसतिअहल्योध्

रणप्रसंगमात्ररक्तत्वमस्तीतः प्राप्तः मत्रः काममेाहितःसुत्रामाश्वरुस्तोत्रसिद्धांमहत्येाइतश्रेः
श्रतिगतःतथाएषःसुत्रामाशापाहिगानतांइतः गोतमशापाहिगानतांसहस्रभगत्वादिलक्षणं
।प्राप्तःकृष्णा० पूर्वश्लोकेकृष्याः यशोदयादासाबधश्रुतिनिरूपितत्रयमलार्जुनोन्मूलनप्रस
गमाहतोभवस्थाजनुभूयनगाविषदेकृष्णोसतियशोदामात्रसुजपाशातथाउत्रमतःमिताभ्र
त्वनगछतश्रुतिनगोवृक्षोयमलार्जुनौताभ्यांअविभक्तमतोमोक्षस्तत्मदेकृष्णेोसतियशो।र
दामात्रासुजपाशोमाज्ञास्कन्धाधिरुध्यादिविषयेषुजपाशाजनिर्बधासतिउभ्नमतःजनो।र
किंकर्तुःकृष्णोत्रमितासमर्थामाभूत्॥१८॥ नासावद्यापत्रपत्रांविनोदीधीरोनुत्यास्मि
तोद्यविगीत्या॥त्यागीविद्यातोस्मिसत्यानुरोधिरीनोविज्ञापात्रपद्यावसाना॥१९॥अथ्यश्रू
पनख्याःप्राप्तायाःनासानिकृतनंकृतमितिशाखिनीछेदमाहश्रूर्पनखीतावत्नासावद्यांप १७

त्रपास्तिनासानासानासिकाःतस्याःअवेद्यंकिंगतंछेदलक्षणंतत्रअयत्रपानिर्लज्जास्तिलक्षण
स्तुआज्ञाविनोदिआजन्याश्रीरामाज्ञयाविनोदोस्तियस्यसतथाधीरोधृष्टःश्रीरामस्तुनुत्याश्रू
र्पणखीकृतयास्तुत्याद्यउपलंभनविगीत्याअकीर्तिस्त्यापनेनसास्मितोभूत्कृष्णा०नारदआ
पदुन्मोदिताभ्यांकुबेरपुत्राभ्यांस्तुतःश्रीकृष्णःतांप्रतिस्वरूपमाहअहंविद्याऽतेःत्यागीज्ञानप्र
दोस्मियद्यासत्यानुराधीसत्यपरब्रह्मतत्रानुरोधःजसासक्तिर्यस्यतथालोकःदीनअविज्ञाविं
षयसुखासक्तास्तिअविद्यातुपत्रपद्यावसानापात्रताचैनंतस्मपद्यापद्धतिःज्ञानमात्रनिष्ठत्वं
तेनेवावसानेनात्रोपयस्यासाएवसतिश्रुतापानिर्मुक्तिःक्रियतइत्यर्थः॥१९॥संभाविनंभिक्षुर
गादगारयानाधिरापस्वनद्या जवंजद्यानस्वपरोधितायारंगादगादगारस्तुक्तिंविभासं॥२०
अथपंचवरीवनेसपरिग्रहेरामेकृताधिवासेसतिकिंचिदपूर्वजातमित्याहभिक्षुःसंभावित

मगारमगात्।भिक्षुरूपधरोरावणःसंभावितंपूर्वनिर्यापित्वेनज्ञातमगारंपंचवटिस्थंजगात्
कथं०ततःस्वनद्याजनकंजःयाताधिसन्त्रापसुतरामनद्यःस्तनद्यःनिःपापःएवंविधःअजवं
शःरावणःयातःगतःज्ञाधिश्चिंतायस्यसःजानकीजायनिःपापवन्नोप्येतादृशंनिंद्यकर्मकृ
त्वानित्याश्चर्याद्दिसूचितंकृष्णा०पूर्वंयत्कांतःकृष्णारंगात्रंगस्थानसकाशात्रावंचितयापू
र्वमेवगतश्रापंकंसंजघ्यानकिंभूतःअगारक्षुभितंअगारंराजकीयपरिवारस्तस्मिन्क्षुभितसको
धंएषचापूरयीकृष्णेःवहिःकथंननिःसार्यतइतिकिंभूतंविभासंविद्यायसद्योमत्कचिद्रूपंरूपं
कस्माद्धितोर्जघ्यानेत्याहस्वपराधिताया।अपराधिनोभावःअपराधितास्कंतरामपराधितांते
स्याःतस्यापित्रनिर्बंधाग्रजत्वहेतोर्भावःअपराधितासुतरामपराधितोतस्याःतस्यापित्रनिर्बं
धोनपूतनादिराकटस्वनाद्योयेजपराधाःतत्कर्तृत्वादित्यर्थ।।२०।।तयातितारस्वनयागतंमा

लोकापवादद्वितयंपिनाके।।केनापियंतद्विदवापकोलोमातंगयानस्वरतातियातः।।२१।।अथमृग
यापरावृतस्यरामस्यजानकीमपश्यतोविवेदमहतयामागतंतथाजानक्यामेनिमेषेवगतंनि
ष्क्रांतंअथवास्वतोनगतांबलात्कारेणनीतामविष्यतीत्याहकिंभूतयातयाजातितारस्वरयाउ
च्चैराक्रोशमाणायापिएवंतस्यांगतायांपिनाके लोकापवादद्वितयंजातं।।पिनाकेपुराघाघोषि
ष्टानेलाकापवादद्वितयंअज्ञानेनजामृगएष्टोधावनंस्त्रीहानिश्चेतिद्वयंजातमित्यर्थःकृष्णःकं
सहननात्पूर्वरंगमाहयंकंसंकेनापिप्रकारेणकालःअवापकालःकृतांतोयमःकृष्णःकिंभूत
ःकालःतद्वितंतुपस्थितंकंसनिधनंवेतीतिहितंपुनःकिंभूताःमातंगयानस्वरनाति
यातःमातंगःकुवलयापीडस्तस्येरावंधादनस्वरतज्ञाक्रोशःतमनिलंभंगतःकुवलयापी
डंक्रोशंतेमारयित्वारंगंप्राप्तइत्यर्थः।।२२।।ज्ञावेदिताचित्रकुरंगमालापंचावटीनर्मनरोचनेवा।।वा

तेवरोनर्मनरीवचायेलामागरंकुत्रचिदाविवेत्रा॥२१॥अथाभस्यपुनःजानकीप्रतिनिर्वेदोक्ति
माहभोजानकीअविदाइतविज्ञातेनमयासहपंचवटिनर्मनिरोचतेकिंत्वयिनत्वंगतासीत्यर्थ
:अथनदेवाज्ञानंप्रकटयन्नाहशवेशवप्रियेराक्षसचित्रकुरंगमाजास्तीतिमायांमृगमजा न
नामथेति।कृष्णःकृष्णस्यसामर्थ्यंकंसहननात्पूर्वमेवप्रकटीभूतमित्याहयःवात्यतेवात्यारू
पेरित्येतृणावर्तेअचरःअचालोभूतथात्मागरंकुत्रचित्जाविवेराजामाभूतनास्तनाविष
यंकुत्रचिदाविवेराकृष्णोऽणुमात्रमपिनज्ञतोबाल्येएतावंतंपुरुषार्थंकृतवान्किंपुनर्यौवि
नेइतिसूचितंएतदुभयंदर्शयतिनर्मनरीचापमिवनरीनर्तकीचापंभ्रूभंगमात्रं द
र्शयतितद्वदित्यर्थः॥२१॥नेहवाक्षिपसिपक्षिकंधरामालिनीस्वमतमन्नहूयते।तेयहन्नमतम
स्वनीलिमाराधकंक्षिपसिपक्षेवाहमे॥२२॥अथजानकीस्कंधेगृहीत्वाद्रुतंनिर्गतस्यरावण

MEMORIAL

स्यमार्गेजिरायुनासाकंसंगोसूदितिरथोधृतयाहजरायुःरावणंप्रतिवहतिभोस्वमत मन्नहूयंमा
लिनीहूयतेस्वमतंस्वायहस्तेनउन्मत्तःस्वायहमेवकरोषिपरकीयविचारंनभृणोषिजस्मावधी
नत्वात्मालिनीजातिस्ककुमाराहूपमेक्षेशप्राप्ताकिंभूताःपक्षिकंधरापक्षिणिस्वपक्षपातिनि
मयिकंधरामान्यायस्याःसानाहस्थानेनक्षिपसिवावमुंचसितर्हिसंग्रामेणमोचयिष्यामीतिता
त्पर्यार्थःकृष्णाकंसवधेकृतेसतिउत्थवाक्रूराद्यःकृष्णंस्तुवतिभोयहूतमतमस्वनीलिमारा
धकंपुरुषंतेपक्षिवाहनेक्षिपसियदुश्रेष्ठतमस्वनीलिमाराधकंनिलिमेवआराधयतीति।त
आमेधेद्रुनिलादिषुनीलत्वंमवलोक्यत्वदनुस्मृतिकुर्वाणंपुरुषंतेपक्षिवाहनंगरुडःतस्मिन्
क्षिपसिअरोहयसिगरुत्मारूढंकृत्वावैकुंठंप्रतिनयसीत्यर्थःएवंपरीक्षभावनयाएतत्कृतंकं
सस्यश्रीमत्साक्षात्कारंप्राप्तस्यमुक्तित्यत्रकिंविचित्रमित्यर्थः॥२३॥वनांतयानस्वणुवेदनासुयो

षाम्हतेरण्यगताविरोधी॥धीराविनागण्यरतेमृषायोसुतादवेणुस्वनयातनोवः॥२४॥ततोजग
युवःत्रनाज्ञानकीमुद्विलक्ष्वादक्षितःत्रालितस्यरामस्यावस्थामाहसःरामःयोषाम्हतेवनांत
यानस्वणुवेदनासुजरण्यगताविरोधीअभूत्योषांजानकीविनावनातेषुयानपरिभ्रमणे
नत्रमहत्स्नेशग्राह्यावपिसुतरांजणुवेदनासुविवेकेनलक्ष्मणकृतमाज्ञेनचस्वत्यासुमत्सुअर
ण्यगताःवानराःअविरोधिनोमित्राणित्यस्यसतथास्त्रीविरूहवेदनासुउद्भूतासुवानरैःसहस
स्मेयज्ञातंतेनविस्मोतिरभूदित्यर्थः।कृष्णप॰गोकुलंविहायकृत्तेमथुरांगतेसतिविरहदुःखिन्ना
गोप्यामिथःप्रोचुरित्याहभोगोप्यःअगण्यनेयःधीरःवःअविताइतिमृषागणयितुंसंभावयि
तुंयोग्यंगण्यंनगमगण्यंअश्लाघ्यकुब्जयोत्यहरतंतत्रधीरःनिजज्ञत्वेनप्रवृतःकृष्णःवजवि
नाधुनर्गीकुलमागत्यवःरक्षयिष्यतीतिमृषाअसत्यंतकुतःस्फुनादवेणुस्वनयातनोकिंनस्म

रत्।नीत्यध्याहारःसुष्ठुनाशेयस्यासौस्फुनादोवेणुस्तस्यस्वनस्तेनकृतंयातनंदूराद्वेणुस्वनमा
कर्ण्यायावत्कृष्णादूरनिंतावत्यतविरहदुःखमस्माएकतस्मिंदेशांतरगतेसतिकिंपुनःवक्तव्य
मित्यर्थः॥२४॥किंनुतोयरसापंपानसेवानियतेनवै।विनतेयनिवास्येनपायंसारयतोनुकिं॥२५
॥पूर्वश्लोकेरामस्यमहतिदुःखेसतिकथमण्वीवेदनेत्याहपंपातोयरसानकिनुतोयरसःस्वादु
तायस्याःसातोयरसापंपाकिनास्तिअस्त्येवेत्यर्थःतथावैनतेयनियमेनाहनुमतासेवाकिना
स्तिअस्त्येवएवमुभयथारामस्यविरहदुःखेपिविस्मोतिरासीदित्यर्थः।कृष्णप॰गोप्याःऊचुः
घनिहसंतिकिंनुवाअमित्यध्याहारःकृष्णोपासनयानिःपापत्वंकथमस्मान्नसारयतीतिसू
चितं॥२५॥सननातपहतिनेस्वश्लोनाविहितागसं॥स्फुगताहिविनारोस्वनेतेहापततानसः॥२
६॥अथवालिनाहृतदारःसुग्रीवेरामंस्मारणंप्रयातइत्याहसःनातपहारामःश्लोनस्वनेनेनतं

स्यनम्रस्यकारणंगतस्या ज्ञातयेसंतापइतीतिततथाविधोरामःशेनसुखेनज्ञात्वासनजनितसुखेन
सुग्रीवंस्वस्वकीयंतेनेविस्तारितवान्नविहितःसंपादितःत्यागःअपराधोयेनतथानिरापराधत्वे
मपेइतभार्यमित्यर्थःकृष्णप०उत्थवाःगोपिकाःप्रतिवदतिकृष्णस्यज्ञात्वितपक्षपातवदतिस
नेतानियताकृष्णाःइहसरस्वतीतीरसम्यानंकटेआपतत्यासंगताहिविनाशेस्वजनंततानसं
गतःप्राप्नोयोहिःसर्वःतस्यविनाशेकृतेसतिस्वस्वकीयंजनगोकुलस्येततानंदनिधनशंका
मुमूर्षुविस्तारितवान्सकीभवतीःउपेक्षतीतिस्वितं॥२६॥कपिताजविभागेनयोषदोनुनयेनस
॥सनयेननुदोषायोनगेभाविलताधिक॥२७॥सरामःअनुनयेनप्रीत्याकपिताजविभागेनक
पिर्वाल्लिस्ताजास्तालवृक्षास्तेषांविभागेननाशेनयेषांसुग्रीवपत्नीदत्तवान्॥कृष्णपक्षेःगोपिकाः
वदतिसकृष्णाःनये नीतिमार्गेनास्तिनुइतिवितर्केदोषोयास्तिदोषाणंदूरवानोआयःप्राप्तिःयस्मा १४

स्मतथापुनरायास्यतीतिचेन्ननगेभाविलता यिकःनगेपर्वतेभाविनीयाल्लतासहकारन्नारवान्सं
पिकःपिकतुल्यःयथायमसभावितार्थस्तद्वदित्यर्थ॥२७॥तेसभाप्रकपिवर्णमालिकानात्यकप्रस
रमभ्रकल्प्यता॥तात्यिकभ्रमरसप्रकल्प्यनाकालिमाणंवपिकप्रभासते॥२८॥अथअंगदःरामं
प्रतिवदतिभोरामतसभाप्रकपिवर्णमालिकाअस्तिप्रकृष्णयेकपयःवानराःतेषांयेविचित्रावर्णा
स्तेषांमालायंस्यांसातथानानाविधवाभ्रश्रेणीसंपन्नासातुअत्यकप्रसंरंयथाभवतितथाअत्य
संस्याकारंनअभ्रकल्पिताअभ्रेआकाशेमेघमंडलपर्यंतंमस्तिअनेनरङ्गःपंक्तिषुआकाशेयिक
ल्पितास्तीत्यर्थः॥कृष्णप०गोपिकास्तावदनद्योपदेशेनपिकंप्रतिवदतिभोकालिमाणंवकृष्ण
त्वसमुद्भवोकिंनत्वयितात्यिकभ्रमरसप्रकल्प्यनाभासनेतत्यभवंतात्यिकंसुरतंतस्यभ्रमःत
त्रयोरसःतस्यप्रकल्प्यनाभ्रातिःप्रभासतेस्वस्वप्नसुरतप्रमेयवान्रसःसएवत्वयिभासतेनसा

क्षात्सुरतसुखंतवस्वप्नेपिदुर्लभः॥२८॥रावणोविक्षिपतनत्रपानतेनात्मकृत्यमणमक्रमातुरं॥रंतु
माक्रमणमभ्रकत्मनातेनपात्रनतपक्षिणेवरा॥२९॥अथवारावणोयद्यपिसकलसैन्यसन्नाहवान
स्त्रिवशापितास्मिन्वीरलक्षणनास्तित्याहअक्रमतुरंयथाभवतितथारावणेअक्षिपतनत्रपानुतेस
तिजत्मकृत्यमणंनकिलुमहदूमणमासीत्तनक्रमः अक्रमः परस्त्रीहरणादिकःतेनातुरंयथास्या
त्रथाअक्षिपतनंरामस्यदृष्टिपातःतेनयात्रपालज्ञानयारावणेनम्रेसतिपर्याकुलतयाअत्मकृ
मत्स्यंयदूमणंचित्तभ्रमोनभविष्यतिकिंतुभूयानचित्तभ्रमोभविष्यतीतिअहोवीरव्रतमतिक्रम्य
पापंकृतवतीममजयोनास्त्येवेतिलज्जयाकृत्वाचिन्नस्येकशावस्थानंनभविष्यतीत्यर्थः कृष्ण०
उध्वाःगोपिकाप्रतिवदतिभोगोप्यःतेनअक्रमणंदैत्यनिबर्हणादिकं तथाअभ्रकल्पनामे॰ १५
घश्यामतावारंतुक्रीडार्थमेवअवतंबितातस्यतेनकिमपिप्रयोजनंतेनकारणेनसामघेनुय॥

मतापात्रनतपक्षिणेवरापात्रेनतःपात्रनतःपुरुषःतेषांपक्षोयस्यतस्मैकृष्णायवराकत्मियताभक्ता
नांध्यानगोचरेत्यर्थःतथाचभवतीनाध्यानमार्गेनैवकृपार्थंत्रंज्ञानमस्तीतिस्वितं॥२९॥दैवेयोगे
मेवदानेशंकानायेलंकायाने॥नेयाकालंयेनाकाशनदावासेगेयोवेदैः॥३०॥अथसीताशुध्यर्थमा
दिष्टोहनुमान्रामंप्रतिविद्युन्मात्याहअयेश्रीरामलंकायानेलंकांप्रतिगमनेशंकानास्तियतोदैवै
योगेममसेवाज्ञानेजातमस्तिदेवसंबंधिदैवस्तास्मिंस्तवयोगेयासेवाअबलेबितास्तिअतोलंका॰
गमनेत्वत्सेवासेवसामर्थ्यमित्यर्थःकृष्ण०पुनरुध्व०कृष्णस्तोनिसःकृष्णःनंदावासेनंदव्रजेभू
तकथंभूतःवेदैःगेयःस्तुत्यःसकःयेनज्ञाका॥शंनेयाकालनेतुंसंहर्तुयोग्योनेयःआसमंतात्का
लोयेननत्रए॥वंविधमाकाशंकाजाकाशगदिकमपिसंहर्तुक्षमःनत्रभवतीनांसं॥सारश्रमःकी
पामीत्यर्थ॥३०॥शाकाबलानुत्वनुज्ञावकाशंयानेनद्यासुग्रमुद्यानेनेया॥यानेनद्यासुग्रमुद्यानेनेया

शंकावस्तानुत्वनुज्ञावकाशं॥३१॥अथज्ञानकीमुधिंकृत्वापरंवृत्रोदनूमानुरागंप्रनिवदतीसमाश्वर
शालिन्याहसाजानकीउग्रमतिश्चेत्रोयथा॰नद्योकृत्वायांउद्यानेस्तिज्ञथत्वरावणस्यक्रीडावनंगतु
कथमवकाशंलप्स्वानित्याहणनेप्रयाणेकालेअनुज्ञावकाशंयथाभवतितथाशंकावस्तानुत्व
श्रीमदनुद्यानश्चावकाशत्वेनशंकावस्तेनुदतीनिशंकारक्षसभयंअवज्ञावनभंजनादिकृतानउ
भयमपिनिराकृतामित्यर्थः॥कृष्ण॰गोकुलात्वरावृत्तउद्धवःकस्मैप्रनिवदतिभोकृष्णउद्यानेने
यकोगोपिपिनद्धोयानेनिष्टनित्वयापूर्वस्कंधोपरिकृत्वाउद्यानंयाप्रापितासागोपिनद्धोयमुनी
पकंठेउग्रमतिनिष्टरयथातथाजोकांतरगमनेसिक्षास्तितर्हितस्याःदयितदेवरादयःकिंनसंती
त्याहअहंपुनरामभिष्यामीतिश्रीमदनुज्ञालब्धावकाशायथास्यातथादयितदेवरादीनांशंकाभा ३६
यंतत्कृतवस्तातद्विगण्यप्रजविचार्यप्राणवल्लोषानिष्टनिपतयेकयाविनाज्ञन्याःसर्वाअपिस

सयाबोधिताइत्थंकंसवनि॥३२॥वरिदेवाहिसीतांपंयंपाथोयनसेतवे॥वेतसेनयथोपायंतासी
द्विज्ञादेदिवा॥३३॥ज्ञथसमुद्रंनियम्यलंकांगंतुंशक्तोपिरामःक्षुद्रवानरकोतुकंद्रष्टुंसेतुबंधार्थमा
दिदेशवाइत्यथवासरामःयंकंचिद्वानरंपाथोयनसेतवेदिदेशाज्ञापयामासहिसीतांपंयथाभ
वतितथाह्ययोःसीतयोःसमाहारोहिसीतंतस्यप्रा॥सिःनधिः किंपुनरेकसीताब्धिःसीताह्यजा
नोभवितेत्कत्साहे नदिदेवोत्यर्थः॥कृष्ण॰कंसेहतेमातामहायोग्रसेनायराज्यंदत्वास्वयंतत्सैन्य
पतिर्बभूवत्याहश्रीकृष्णःवेतसेनयंतासीत्उपायंराजनीतिमनतिक्रम्यवेतसेनवेत्रधारत्वेन
नियंतासीत्विज्ञादेदिवाविज्ञादेसुमुद्रोपलक्षितेदिवादिवसे॥३४॥वायुज्योनुमतोनेमेसंग्रामे॰
रंवितोरिवः॥वृष्णितोविरमेग्रासंमेनेतोमनुजोपुवा॥३५॥ज्ञथराक्षसैःसहसंग्रामोपस्थितोश्री
रामोहनुमन्मशंसामाहवःयुष्माकंमध्येज्ञरवितःअहंवावायुजोमतः॥नरविर्मस्मिंस्तदरवितः

त्रावपित्यर्थः तथाद्वि दिवासग्रामेउपस्थितेहनुमानेवसंमतःरात्रौदिवावामापिभिः सह
वसुपुत्रएवनिर्वोढ्यतीत्फल्गुभवतिकृष्णापक्षेःकंसादिहननेराज्यस्थापनेवाकृष्णस्यकिंचि
त्रवर्णभीयमित्याहयः विरमेप्राप्तेसतिवद्भितःवद्भिनैवयोग्यसलक्षत्वेनोपस्थितंमेनेअमनुजः
देवःसन्पुवापरामक्रमीतत्रनकिमपिचित्रमित्यर्थः॥३३॥क्षतायमायत्ररघोरितापुरंकानुगा
नन्यवयोयनानि॥निनाययोवन्यनगानुकारंपुतारिद्योरत्रयमायताक्ष॥३४॥अथरामरावणयो
र्युत्धप्रसंगेवानर्व्याकुलीकृतोरावणोरामेणसहयोत्कंनसमर्थीभूदित्याहयत्राअंकानुगानन्य
वयोयनानितत्रश्रमायुःखोःक्षतायमाअंकंअनुगछंतीतेअंकानुगाःरारणंगताःवानराःतेषु
अनन्यवयोजन्मयेषांतेअनन्यवयोसःचिरंनीविनःस्फुग्रीवहनुमंतादयःतेषांत्रयनानिव्यूह
प्रवेरोपरिसरणानियत्रतत्रश्रमायुःगतायुर्ग्लास्यःरघोःरामचंद्रस्यक्षतायमाशस्त्राभिघा

तयामानसमर्थोभूदित्यर्थः॥कृष्णपक्षेपूर्वंवनेकृष्णोदैत्यानवधीदित्युक्तंतत्रयमतिभयान
कंहतमित्याहयःक्षायताक्षःकृष्णःयुतारिद्योरत्रयंनिनायपुनाःसंमुगाप्राप्तायेअरमच्चनेषुद्योर
त्रयंभयानकत्रयंनिनायप्रापितवानित्यर्थःपूतनाअघासुरःकेशीचेतिभयानकत्रयस्वान्तिके
प्रापितमित्यर्थःअथभयानकत्वमेवव्यनक्तिकिंभूतंद्योरत्रयंवन्यनगानुकारवनेस्थिताःवन्या
नेषुनगवमर्वतवदनुकारोरूपातिशयोयस्यतत्रथाअनिप्रचंडमित्यर्थः॥३४॥तारकेरिपुरापश्यी
रुचादासमुतान्वितः॥तन्विनासुसदाचारुश्रीपरापुरिकेरना॥३५॥अथसपरिवारस्यरावणस्य
तारकेत्रलोक्यिसमावेशोभूदित्याहरिपुःश्रीरुचातारकेज्ञापरिपुःरावणःश्रीरुचाश्रीर्मोक्ष
लक्ष्मीःतस्मारुकूदिप्तिःप्रकाशस्तेनेत्यर्थःकिंभूतारिपुःदासमुतान्वितःदासाकुंभकर्णादय
ःसुताइंद्रजितादयःतेअन्वितःयुक्तःतेसर्वेपितारंकंप्राप्तइत्यर्थः।कृष्णप०सदाचारुयथास्यान्न

यातन्विता सुगोपिषु श्रीपरा पुरि केरता ज्ञासात। तनुनाव्रारीरेणइतासुप्राप्तासुगोपिषुस्त्रियःपरा
श्रीपराद्वितीयालक्ष्मीरिवसैरंध्रीपुरिमथुरायांकेपरब्रह्मणिकृष्णेरतासीत्यर्थः गोकुलेकृ
ष्णविरहेणतद्ध्यानजीसुगोपिकासुमथुरायांकृष्णस्यसैरंध्रासाकंगार्हस्थ्यमभूदित्यर्थ॥३५
॥जंकारंकागाराध्यासंयानेमेयाकाराभासे॥सेन्याराकायामेनेयासंध्यारागाकारं॥३६॥ज
थरावणेसपरिवारहतेसतिलंकादहनप्रभाभ्रूदितिविद्युन्मालयाहयानेलंकारंकागाराध्या
सयथास्यात्तथारैमेयभ्रूत्वयानेगमनेइयंलंकारकस्यजागारंरकागारइतिजध्यासःसंजायो
भूत्कस्यचित्तरंकस्यक्षुद्रस्यागारंमिश्रमेणज्ञाताभ्रूदित्यर्थः कस्मिन्सतिकाराभासेकारः
यावेधनालंयस्यजध्यासेजविस्तारेसतिकाराविस्तारंनिर्भिद्यबंदीभूतेषुदेवेषुनिर्भयचि
तेषुसत्सित्यर्थः कृष्णपक्षेपूर्वंसैरंध्रासाकंकृष्णस्यगार्हस्थ्यमभूदित्यकृतव्रहृष्टांतमा

हसेव्यासेचिंतुंयोग्याजनिरमणीयासेवावसरेकालंमेघवृयामंकृष्णंप्रतिनेयानेतुंयोग्याभूत्तज
त्रयोग्यपदेनउभयोःसंगेशोभातिज्ञायःसूचिनःराकासंध्यारागाकारमिवपूर्णचंद्रोदयोपल
क्षितारागाकारंप्राप्ययथातिज्ञायज्ञालिनीभवतितद्वदित्यर्थः॥३६॥ ॥इतिश्रीसूर्यकवि
विरचितंरामकृष्णकाव्यंसमाप्तं॥ ॥श्री॥ ॥कृ॥ ॥ष्ण॥ ॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017